

Жумабай уулу М., Акпарова А.Т.

**КЫРГЫЗ МАМЛЕКЕТТҮҮЛҮГҮ ҮЧҮН КҮРӨШКӨН МАНАПТАРДЫН ЖАНА
БИЙЛЕРДИН ТАРЫХТАГЫ ОРДУ**

Жумабай уулу М., Акпарова А.Т.

**МЕСТО МАНАПОВ И БИЕВ В ИСТОРИИ БОРЬБЫ ЗА КЫРГЫЗСКУЮ
ГОСУДАРСТВЕННОСТЬ**

Zhumabai uulu M., A.T. Akparova

**PLACE IN THE HISTORY OF MANAPS AND BIYS IN THE STRUGGLE
OF KYRGYZ STATEHOOD**

УДК: 947.1.084 (575.2) (043.3)

Макалa кыргыз урууларын бириктирип, көз каранды эмес мамлекеттүүлүктү түзүү үчүн күрөшкөн, манаптардын жана бийлердин иш аракеттеринин тарыхтагы ордуна арналган.

Негизги сөздөр: мамлекеттүүлүк, эгемендүүлүк, көз карандысыздык, манаптар, бийлер.

Статья посвящается месту в истории деятельности биев и манапов в борьбе за независимость государства и объединении кыргызских племен.

Ключевые слова: государственность, суверенность, независимость, манапы, биш.

The article is devoted to the place in the history of the biys and manapov in the struggle for independence and unification of the kyrgyz tribes.

Key words: statehood, sovereignty, independence, manapov, bi.

Манапчылык институтунун келип чыгышы менен бий институту жоюлуп кеткен жок. Феодалдык иерархиялык баскычта бир баскычка төмөн түшүп кетти. Бийлердин соту сакталып, манаптын жардамчысы сыяктуу болуп калды. Алардын буйруктарын аткарышты.

Манап бир гана уруу башкаруучу гана эмес салт, үрп-адат боюнча чексиз бийликке ээ феодалдык төбөл болгон. Жөнөкөй жердешчиликтен айырмаланып манаптар байыркы баатырлардан санжыраларынан өздөрүн чыгарып мактап ырдоого мүмкүнчүлүк берген.

Манаптардын таасири саясий бийликке экономикалык ийгиликке негизделген. Мисалы, Ормон хан кыргыз элиндеги баардык уруулардын башын бириктирип, көз каранды эмес мамлекеттүүлүктү түзүү үчүн, өзүнө жакын жан-жөөкөрлөрүнө, тууган-уруктарына таянып, башка манаптарга өзүнүн жеке хандыгы жөнүндө чечим кабыл алып жар салды. 1840-жылы Ысык-Көлдүк жергиликтүү Кутманалы сарыбагыш, бугу, саяк, солто, саруу, кушчу, черикчи урууларынын өкүлдөрүн чогултуп курултай өткөргөн. Ормон жалпы кыргыз ханын шайлоо сунушу менен чыгып сүйлөдү. Тактап айтканда, өзүнүн хандыгы жөнүндө айтылды. Аны айтканга жүйөлүү себептери бар эле. Сарыбагыш уруусунан таркагандар бирдиктүү болушуп, күчтүү болушкан жана согушчандыгы менен өзгөчөлөнүп турган. Ормон хан өзү билимдүү болуп, уруунун желегин алып жүргөн. Санташ ашуусунда жеке коргону

болгон. Кокон хандыгынан «парванчи» деген мамлекеттин эң жогорку чин алган. Ал Кыргызстандын борборундагы, түндүгүндөгү бардык уруулардан зекет (салык) жыйноого укуктуу болгон. Жигиттеринин жана жакындарынын таасири чексиз болгон. Аны эч ким жактырган эмес, бирок коркушкан. Курултайдын катышуучулары узакка олук-солук болушкан. Ормондун бийликчил, эзүүчүлүк табияты аларды чоочуткан. Себеби, Ормондун жайгашкан жериндеги боз үйүнүн алдында дарга асып өлтүрүүчү жай болгон. Күндөрдүн бир күндөрүндө өзүнүн аброюн көтөрүү үчүн күнөлүүлөрдү асып өлтүрүшү мүмкүн болгон. Баары бир Ормон өзүнүн каалоосуна жеткен. Көчмөндөрдүн байыркы салты боюнча Ормонду «хан» деп таануу үчүн ак кийизге салып көтөрүш керек эле. Бирок андай болгон жок. Көчмөн элдердин уруу башчылары мурункудай эле көчмөн жашоолорун улантып жашай беришти. Ормон хан бугу уруу башчысы Боронбай менен кагылышта өлтүрүлгөн. Ормондун мураскери Уметали «хан» титулун колдонгон эмес. Бирок атасына окшоп эзүүчү, согушчан болуп ишин толук уланткан. Манаптын эзүүчүлүк бийлигин жүргүзгөн. Кыргыздын коомчулугунда «Манап» өзүнүн уруусуна гана тиешелүү болгон. Ар бир уруулар өз алдынча мамлекет сыяктуу түзүлүштө болушкан. Кыргыздардын спецификасына мүнөздүү калыптанган манап институтун кыскача карап көрөлүүчү. Ал эмне? Манаптар – кыргыздардын ири уруу башчылары, уруу жетекчилери, кандайдыр бир мамлекеттин карамагында болгон (Кокон хандыгына, Цинь империясына же Россия империясында). Ошондо гана өзүнүн урууларына толук бийлик жүргүзүүгө ээ болгон. Манапчылык – түндүк кыргыздарга гана тиешелүү болгон. Ал эми түштүгүндө Кокон хандыгынын титулун колдонушкан. Маселен: бек, датка, казы, ишик агасы ж.б.

Ч. Валиханов мындай деп жазган: «Бул жерде феодалдык бийликтин, патриархалдык бийликтин, кайра жаралган бир көрүнүшүн көрдүк. Манап ар кандай бийлерден жогору турган. Ал уруу башчысы гана эмес баатырдык сапатка ээ. Согуш кеменгери, дипломат болгон».

Элди эзүүчү мүнөздөгү манаптардын бийлигин орус изилдөөчүсү В.И. Венюков төмөнкүдөй сүрөттөгөн. «Тот правитель считается человеком ничтож-

ным, который употребляет мягкие меры». Жестокий Сарыбагышский Манап Ормон считался особенно благоразумным и даже великодушным, потому что имели успешно у себя виселицу». Ал жылга бир канча кылмышкерлерди ал тургай өзүнүн карамагындагы адамдарын «кылмыш кылдын» – деп өлтүрүп турган. Коңшу кыргыз урууларын дагы өлтүрүп турган. Ормон хандын баласы Уметалы адамдарды кул катары колдонгон жана аларга белги койгон. Кичине катачылыгы үчүн өлтүрүп турган. Ал тургай өзүнүн аялын бир сөздү эки жолу кайталаткандыгы үчүн өлтүргөн деген маалыматтар бар.

Манап бийлиги өзүнөн өзү эң кара өзгөй, каардуу башкаруучулук мүнөзгө ээ болгон. Тилекке каршы, элдин айтуусу боюнча башка сарыбагыштын манапы Шабданды элдер сүйгөн, сыйлаган, урматтаган.

Ошол өзгөчө меймандостугун, кең пейилдүүлүгүн элге кайрылганда жөнөкөйлүгүн айтып келишет. Шабдан өзүнүн жердештеринен чогултулуучу салыктарды топтоп, томаяктар, кедейлер, жетим-жесирлер, кары-картандарга жумшаган. Шабдандын эшигинин алдында алар дайыма топтолуп жүрүшкөн деп айтылган сөздөр бар. Ал тургай Шабдан алдынан жөө бир бейбечара жолуктурса аттан түшүп атын ага белекке берип жиберчү деген да сөз бар. Албетте, анын ак көңүлдүгү кандайдыр бир деңгээлде ашыкча көркөмдөлгөн болушу да мүмкүн.

Жыйынтыктап айтканда, манапчылык убакыт өтүп калыптанган жана төмөнкүдөй категорияларга бөлүнгөн:

- 1- чон манап;
- 2- улуу манап;
- 3- чала манап (экинчи сорттогу манап);
- 4- чолок манап;
- 5- өтө майда манап;
- 6- букара манап;
- 7- жарды манап.

Манапчылыктын түптөгөн өкүлү Ормондун негизги атаандашы бугу уруусунун башчысы Боронбай манап болгон.

Боронбай Бекмуратов (туулган күнү белгисиз, 1858-жылы өлгөн). Жогорку манап бугу уруусунан алысты көрө билген саясатчы болгон. Ал Кытай жана Кокон хандыгы менен тил табыша билген. Цин башкаруучусу өзү жакка тартып алууну каалап, Боронбайга шарик жана перосу бар шапкени мамлекеттин символу катары жөнөткөн. Ал Цин империясынын айрым гана чиновниктери кийүүчү баш кийим болгон.

Кокон хандыгы дагы бир нече жолу баалуу белектерди жөнөтүп турган. Боронбай аны дагы муну дагы колдобостон Россия менен мамиле түзгөн. Себеби Боронбай стратегиялык максатты көздөгөн. Өзүнө жана элине пайдалуу жагын көздөгөн. Тарыхый тагдырдын айрым шарттарында Россия гана

чыныгы жардамын көрсөтө алган. Коопсуздугун камсыздай алган.

Россияга өз ыктыярлары менен кошулуп, кыргыз манаптары мамлекеттик өзүн-өзү аныктоосу боюнча эч кандай аракет кылышкан эмес. Боронбайга полковниктик чин тартууланган.

Байтик баатыр (1820-1886-жылдары) орустарга Бишкек менен Меркеде жардам берип капитандык чин, бархаттан халат жана башка. сыйлыктарга ээ болгон.

Шабдан баатыр (1840-1912-жж) адегенде Кокон хандыгына кызмат кылган. Кийин өзүнүн элине кызмат кылган. Ал Ысык-Көлдүн Тунок-Булагында туулуп өскөн. Жаштыгында барымтадан оңой олтон качып кутулган. Кокондун Мала ханында кыргыздардан бир өкүл болгон, Мала хандан курал-жарак, жибек халат ж.б. белек алган.Ташкентте хандын тукуму Канаатка 2 жыл кызмат кылган, Шабданга Бишкекке бек болууну сунуштаган. Бирок ал эркиндикти каалаган өз уруусуна кайткан. Анын атасы Жантай орустарга баш кийим берген, ошондон кийин Шабдан орустарга баш ийип анын бийлигине чын дилинен кызмат кылган.

1868-жылы эки жүз жигит менен Бишкек уездинин начальниги Г.Загряжскийге жардам берген. Борбордук Тянь-Шан административдик башкармалыгын бекемдеген. 1875-жылы М.И.Скобелевдин армиясынын курамында Кокон хандыгын басып алганга катышкан. Полот хан менен салгылашкан. Ошол үчүн Георгиев крестин алган. 1876-жылы Скобелев Алайга болгон жүрүшүндө кырк жигиттин башында турган Шабдан баатыр Абдылда бек менен күрөштө өзгөчө эрдик көрсөткөн. Курманжан датканы туткундаганга катышкан. Акыркы көтөрүлүшчүлөрүн талкалаганга Жетим хан жетекчилик кылган. Шабдан өзүнүн өмүрүнүн аягына чейин Россия хандыгынын башчыларына кызмат кылган. «Армиянын старшинасы» – деген чин алган. Ал подполковник деген чин менен барабар болгон. 300 сом өлчөмүндө пенсия беришкен. Өмүрүнүн аягына чейин пайдаланганга жеке өзүнө 400 ондук (десятин) жер берген. 1883-жылы Александр Шкө тажы кийгизүүдө, Түркстан делегациясынын курамына кирген.

Литература:

1. Газиев Аман. Курманжан-датха – некоронованная царица Алая. - Ф., 1991.
2. Плоских В.М.Кыргызы и Кокандское ханство. - Ф., 1977.
3. Плоских В.М. Первые киргизско-русские посольские связи (1784-1827 гг.) - Ф., 1970.
4. Плоских В.М. У истоков дружбы. - Ф., 1972.
5. Усенбаева К.У. Присоединение Южной Киргизии к России. - Ф., 1960.
6. Бейшенбиев Э.Д. Введение историю кыргызской государственности. - Б. 1994.

Рецензент: кандидат исторических наук, доцент Сатарбаев А.М.